

# A VITA KRITIKÁJA, KRITIKA A VITÁBAN

---

GRÓSZ ESZTER

A vita egy széleskörűen elfogadott értelmezésben mint harc jelenik meg.<sup>1</sup> A vitának ez a domináns koncepciója meghatározza, hogy hogyan beszélünk, gondolkodunk a vitákról, és egyáltalán hogyan vitatkozunk. A vitának ez az elképzelése gyakran meghatározza a filozófiai vitákat is. Einstein szavaival élve a vitában résztvevők számára ilyenkor *a tudomány sport, erőteljes élmény és becsúgyuk kielégítése, túlárado szellemi erejük boldog érzésével foglalkoznak a tudománnyal.*<sup>2</sup> Lehetséges azonban a vitának egy ettől eltérő, hermeneutikai megközelítésű modellje, amely jobban megfelel azoknak a vitáknak, amelyeknek „érdeke a megismerés”. Ez utóbbi modellben, melyet elsősorban Rüdiger Bubner *Dialektika mint topika, A racionalitás egy életvilágbeli elméletének építőkövei*<sup>3</sup> című műve alapján szeretnék ismertetni, a kritika mint a vitának egy megkerülhetetlen komponense jelenik meg. Előadásomban azt szeretném megvizsgálni, hogy milyen összefüggései vannak vitának és kritikának, ha szembeállítjuk egymással a vita fent említett két modelljét, és milyen előnyei vannak a hermeneutikai vitának a vita harc metaforájával szemben, ha vitáink célja a megismerés.

Miért vitatkozunk tehát egyáltalán? Miért számít nekem, hogy mások szerint működik-e a hegeli dialektika, vagy egy platóni dialógus, vagy akár Arisztotelész *Topikája*. Mi a haszna egy filozófiai vitának? Van-e egyáltalán valamilyen univerzális haszna? A kérdés megválaszolásához hatoljunk egy kicsit mélyebbre, hogy lássuk mi is történik egészen pontosan egy filozófiai vita során. Ehhez azt javaslom, először vizsgáljuk meg az első, fent említett modellt, a vitának mint harcnak a modelljét. Ennek a modellnek a szemléltetésére Reinhold és Fichte levelezését próbálom rekonstruálni 1793-tól 1800-ig<sup>4</sup>, mert ebben egy olyan filozófiai vita látszik körvonalazódni, elementárfilozófia

---

<sup>1</sup> Az előadás az MTA-PTE Kritikai Tanulmányok Kutatócsoport munkájának keretében készült.

<sup>2</sup> Albert Einstein: *Hogyan látom a világot?* Budapest, Gladiátor, 1997. 121.

<sup>3</sup> Rüdiger Bubner: *A dialektika mint topika*, Budapest, Typotex, 2020. Ford. Weiss János. A továbbiakban Bubner: *A dialektika mint topika*.

<sup>4</sup> Johann Gottlieb Fichte és Carl Leonhard Reinhold levelezése. *Magyar Filozófiai Szemle* 2004. 1-2. 27-195. Ford. Weiss János. A továbbiakban: Fichte és Reinhold levelezése.

és tudománytan között, melyet elsősorban a vitának mint harcnak a metaforája határoz meg.<sup>5</sup> A levelezés mindazonáltal fölöttébb szívélyesen indul:

„Arról, hogy mennyire tisztetem az Ön igazságszeretetét, az emberiség számára legfontosabb kérdések iránti érdeklődését, ami Önt fáradhatatlan kutatóvá teszi, nem akartam beszélni. Ön nem gondolhatott volna rám olyan jósággal, mint ahogy tette, ha nem számított volna rá, hogy érzelmeimmel és tiszteletemmel viszonozni fogom. Az Ön őszinte tisztelője és híve, Fichte.”<sup>6</sup>

Sőt, mind Reinhold mind Fichte többször utal rá, hogy valamiképpen egyesíteniük kellene munkáik célját. A szerzőknek ez az intenciója persze következhet a korszak Kantból eredeztethető tudományos kritériumából, melyet a metafizika vonatkozásában Kant így fogalmaz meg: „Ha a közös munkában részt vevők nem tudnak megegyezni abban, miként valósítsák meg együttes céljukat, úgy nem kételkedhetünk benne, hogy az ilyen stúdium még nem lépett a tudomány biztos útjára, hanem sötétben botorkál[...].” A filozófia tehát csak akkor tehető tudománnyá, ha eredményeit vagy legalábbis alapelveit tekintve általános egyetértés uralkodik.<sup>7</sup> Ennélfogva a szellemi erők egyesítésére vonatkozó célkitűzés nem feltétlenül kizárólag a kölcsönös személyes szimpátia következménye lehet, hanem jelentheti ennek a Kant által meghatározott tudományos kritériumnak a pusztán elfogadását is. Ez magától értetődően jócskán megemeli a vita tétjét, hiszen a konszenzus megtalálásán fog múlni, hogy lehetséges-e a filozófia tudománnyá emelése, miközben ez már mindkét szerző hallatlan ambícióját is előfeltételezi, miként mindketten a filozófia alapját igyekeznek megkonstruálni az öntudat és az én meghatározásán keresztül. Ez a közös útkeresésre vonatkozó hangnem nagyjából Reinhold 1795 január 7-i leveléig uralkodó is marad. Innentől kezdve azonban

---

<sup>5</sup> Elsősorban, írom, mivel mint minden modellnek, a vita modelljeinek is pusztán iránymutató, magyarázó szerepük van, melyek a vita vizsgálandó jelenségét hivatottak magyarázni vagy lehetőség szerint jobban magyarázni más felmerülő modellekkel szemben, ám ez nem jelenti azt, hogy egy kiragadott vita, esetünkben Reinhold és Fichte vitája, tökéletesen megfelelné a vita mint harc modelljének.

<sup>6</sup> Fichte és Reinhold levelezése 42.

<sup>7</sup> Mint ismeretes Reinhold a maga reformáció tanulmányában (*Miként lehetséges a filozófia reformációja?*) az általános egyetértés hiányát az általános érvényűség hiányára vezeti vissza, hogy aztán *Az emberi képzetalkotó képesség új elmélete* című könyvben megkülönböztesse egymástól általános érvényű és általánosan érvényes fogalmait, a maga feladatát a kanti filozófia általános érvényességének bizonyításában jelölve ki. Erről a témáról lásd bővebben: Weiss János: 'Reinhold küzdelme a populárfilozófiával' In. *Koncepciók és viták a Kant utáni filozófiában*. Hungarian Edition, Attraktor, 2007. 11-53.

a levelezésben egyre inkább előtérbe kerülnek a vitának mint harcnak a metaforái<sup>8</sup>: barátság és ellenségeskedés, dicsőség-éhség és hiú egoizmus, csatározások és kihívások, harci érdemek említései sokasodnak a levélváltásban és legfőképpen: „Mi harcban álltunk egymással és azonos fegyverekkel küzdötünk, én az Ön okoskodását csak egy másik okoskodással támadhattam meg.”<sup>9</sup>-írja Fichte Reinholdnak 1795 áprilisában. Ebben a megfogalmazásban azt láthatjuk, hogy a vita Fichte számára elsősorban az érvek ütköztetését jelenti, okoskodásra okoskodással válaszolni, a vitát pedig az fogja megnyerni, akinek jobbak a fegyverei, azaz kiválóbbak az érvei, a nyereség pedig az igazság napfényre kerülése, melyet azonban semmiképpen sem szabad személyes érdemnek, hanem közkincsnek kell tekinteni. Fichte ugyanakkor mindvégig meg van győződve arról, hogy a közkincsnek tekintett igazság letéteményese egyedül a tudománytan lehet, annak ellenére, hogy az maga is még fejlesztendő, amit Fichte újra és újra meg is tesz a tudománytan újabb és újabb kidolgoásaival. Fichtében mindazonáltal egy pillanatra sem merül fel saját képességeinek kritikája és mereven elutasítja Reinhold minden kísérletét arra vonatkozóan, hogy felébressze ebből a már-már *dogmatikus szendergéséből*, és valamiféle közös alapot határozzanak meg, ahonnan kiindulva aztán egyesíthetnék szellemi erejüket.<sup>10</sup> A filozófia betetőzése Fichte számára az ő saját, magányos teljesítménye, amire Reinhold nem lehet semmilyen hatással. Így összességében azt mondhatjuk, hogy Fichte voltaképpen elzárkózik attól, hogy belépjen egy hermeneutikai megközelítésű vitaszituációba Reinholddal, és ezzel kizárja a kölcsönhatásnak még a lehetőségét is, Fichte lesz tehát az, aki végső soron képtelen kilépni a vitának mint harcnak a modelljéből. Reinhold azonban Fichtével szemben nem csak képes, de hajlandó is saját rendszerének

---

<sup>8</sup> A vita eszkalálódásának egy további tényezője lehet, hogy Fichte és Reinhold soha nem tudott személyesen találkozni egymással, ma már a különböző kutatásokból és vizsgálatokból tudni lehet, hogy ha a vitázó felek hallják egymás hangját, akkor sokkal kisebb eséllyel *durvulnak* el a viták. Mind Fichte mind Reinhold többször is határozottan kifejezi azt az óhaját, hogy személyesen is találkozzanak egymással és arra is történik utalás, hogy egy ilyen személyes találkozó alkalmával sokkal jobban megérthetnék egymás nézőpontjait.

<sup>9</sup> Fichte és Reinhold levelezése. Fichte Reinholdhoz (Jéna, 1795. április 28. ) 69-70.

<sup>10</sup> Ez olyannyira igaz, hogy még amikor Reinhold arról értesíti Fichtét, hogy végre sikerült megértenie a tudománytant és feladja saját rendszerét, „Végre sikerült elolvasnom az Ön tudománytanát, vagy ami számomra ugyanaz, megértenem a filozófiát (mindenféle jelző nélkül).[...] Emellett hevernek a tanrendszerem romjai,[...].”, (In. Fichte és Reinhold levelezése 100.) Erre Fichte azzal a belátással reagál, hogy a tudománytan valóban hiányos és továbbfejlesztendő. Fichte tehát még itt is ragaszkodik ahhoz, hogy mindig egy lépéssel Reinhold előtt legyen, mire Reinhold megértette a tudománytant (amit egyébként a levelezés egy későbbi pontján Fichte elvitat) addigra ő már neki is állt annak továbbfejlesztéséhez.

feladására, sőt, még ennél is továbbmegy, és kételyeket fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy a filozófia célja egy csálthatatlan rendszer felállítása kellené, hogy legyen, ahelyett, hogy a filozófia iránt érdeklődők gondolkodói erejét és erkölcsi érzékét ébresztené fel.<sup>11</sup> Ezen a ponton kitapinthatóvá válik egy sajátos törés a két gondolkodónak a filozófia céljára vonatkozó koncepciója között. Ezt a különbséget Fichte az 1799. április 22-i levelében meg is fogalmazza, amikor kifejti, hogy Reinhold szerint *a filozófia által az embereket jobbá lehet tenni és meg lehet téríteni*, itt Fichte valószínűleg Reinhold leveleire utal a kanti filozófiáról, ezzel szemben ő (azaz Fichte) úgy gondolja, hogy a filozófia nem képes az élet átalakítására, mivel az éppen ellentétes az étellel, célja csak a tudásért való tudás, gyakorlati haszna pedig pusztán közvetett.<sup>12</sup> Éppen ezen utóbbi fichtei gondolat az, amelyet aztán majd a német idealizmus kritikusai élesen támadnak. Mint azt a levelezésből láthatjuk, a filozófia nem csak az étellel áll szemben, de Fichte egyértelműen elveti a személy bármilyen fajta belekeverését is egy filozófiai vitába.

„Annak ellenére például, hogy az Ön rendszerét hamisnak, az enyémet pedig igaznak tartom, Önt teljes szívemből tisztelhetem, és mélyen meghajolhatok Ön előtt, ha Önnek nagyobb jellembeli ereje és nagyobb igazságszeretete van, mint nekem. És ha sikerülne is felépítenem a filozófiát mint tudományt (amire azt hiszem, képes leszek), akkor sem hiszem, hogy ezzel a legkisebb érdemre tennék szert. Én ebben csak a természet szerszáma vagyok, és csak annyi érdemem van, amennyi a szabadságomon keresztül megvalósul.”<sup>13</sup>

Igazat kell-e adnunk azonban Fichtének, és valóban el kell-e vetnünk az ad hominem érvelés minden fajtáját, vagy vannak esetleg olyan esetek, amikor számításba kell vennünk a vitapartnerek személyét, igazolási rendszereiket, hátterüket vagy akár stílusukat, nyelvüket?<sup>14</sup> Én itt amellett szeretnék érvelni,

---

<sup>11</sup> „Az én célom az volt, és most is az, hogy a hallgatóim gondolkodói erejét és erkölcsi érzékét felébresszem, életre keltsem és kiműveljem, és nem az, hogy a tiszta igazságot hirdessem (melynek egyébként nem is vagyok birtokában), hogy megalkossak egy csálthatatlan rendszert, amely, még ha meg is találtuk volna, semmiképpen sem lenne hirdethető egy katedrán.” Fichte és Reinhold levelezése. 54.

<sup>12</sup> Azt is tudni lehet, hogy Fichte is folyamatosan öntételezésre szólítja fel hallgatóit, ezen a ponton talán érdemes kiemelni, hogy az előadásban nem veszem figyelembe az egész Reinhold-Fichte szövegkorpuszt, hanem kizárólag erre a levelezésre koncentrálok, természetesen az elementárfilozófia megalkotójának is fontos a szisztematika és a *Kinyilatkoztatás* szöveg szerzőjének sem csak a szisztematika a fontos.

<sup>13</sup> Reinhold-Fichte levelezés 57.

<sup>14</sup> Hiszen az ideális érvelés sem csak a premisszák és konklúziók sorozataként értelmezhető mint ahogy Kant szerint az értelem sem pusztán ez alapján gondolja el a dolgok a priori kapcsolatát. A logika nem csak Fichténél nem írhat elő szabályokat

hogy igenis figyelembe kell vennünk az egyes vitaszituációk, „vitanyelvek” és vitázó típusok differenciálódását ahhoz, hogy a vitát mint vizsgálandó jelenséget fogalmi síkra tudjuk emelni, az ún. „tudományos gondolkodás” avagy szisztematikusság kényszere nélkül, amely ezen a szempontokat eleve kizárná.

Ezen a helyen térhetünk át a vita fent említett második modelljére, a vita mint megértés modelljére. Rüdiger Bubner *A dialektika mint topika* című könyvében ugyanis éppen amellel köteleződőtt el, hogy kitágítsa a tudományosnak tartott viták keretfeltételeit és ezzel a racionalitáskonceptciónk flexibilizálódása lehetségessé váljon. Ehhez a szerző szerint arra van szükség, hogy a tudomány rangjára emelt hegeli dialektika felől, mintegy visszafelé tekintve fedezzük fel, hogy a dialektika forrását voltaképpen a vita életvilágbeli szituációiban találjuk meg. Mint azt a fentiekben láthattuk, Fichte képtelen dialógusba lépni Reinholdal, de mégis mik lesznek a feltételei a dialógusba való belépésnek, és hogyan néz ki az életvilágbeli viták dialektikus logikája? Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a vita mint megértés modellje csak ott tud színre lépni, ahol maga a megértés valamilyen módon már váltságba jutott, a meglévő tudásunkkal nem tudunk előrébb jutni, megakadtunk. Ekkor szerencsés esetben találunk még olyanokat, akik hasonlóan magukénak érzik a problematikus tárgyat, de önállóan ők sem képesek a probléma megoldására. Bubner szerint csakis ebben a szituációban jelenhet meg a vitának egy olyan eljárása, amely azzal a reménnyel kecsegtet, hogy képes feloldani a problematikus pontokat anélkül, hogy a kezdeti alapállásunkat teljesen helyettesíteni próbálná. Felmerül tehát egy kérdés, amely összeköti a dialógusba belépő partnereket, amennyiben mindannyian szeretnének választ kapni a kérdésre, ugyanakkor mindenki rendelkezik már egy bizonyos nézőponttal a dologra vonatkozóan. Mi következik ezután? A vita mint harc modelljében azt gondolhatnánk, hogy ekkor az egyik nézőpont mégiscsak képessé válik arra, hogy a többi fölé emelkedjen, ebben a modellben a kiváló vitázó az, aki képes pusztán a szavak erejével meggyőzni a többieket saját nézetének helyességéről, egyfajta mágikus képességgel elmegy a végletekig és megszünteti a megosztottságot. A dialektikus, megértésorientált vitában azonban ennek éppen az ellenkezője történik. Már az életvilágbeli tapasztalataink is azt mutatják, hogy az igazán hatékony vitázók abban nagyok, hogy képesek megtalálni azt a közös pontot, amelyben az összes résztvevő egyetért. A jó vitázó képes az összes felmerülő nézetet egy átütő érv segítségével visszavezetni arra a pontra, legyen

---

a filozófia számára, de már a mindennapi tapasztalataink is azt mutatják, hogy korántsem mindig tisztán logikai úton döntünk arról, hogy melyik érvet fogadjuk el. Ugyanakkor ez továbbra is nyitva hagyja a kérdést, hogy hogyan határozható meg a filozófiai viták kritériumrendszere és hogy egy ilyen kritériumrendszer felállítása vajon szükségszerűen maga után vonja-e a vitázó felektől és azok kontextusaitól való teljes elvonatkoztatást.

ez a pont bármilyen apróság, amelyben a résztvevők mindannyian egyetértenek. Az egyetértésnek ezeket a helyeit nevezi Bubner, egy Arisztotelészről kölcsönzött fogalommal, toposzoknak. A toposzok tehát Bubner megfogalmazása szerint, *olyan lehetőségeket tárnak fel, amelyekben a megfelelő érvek keresése sikeresnek ígérkezik*.<sup>15</sup> A pszichológusok talán ezeket a topikus helyeket a közös valóság helyeiként határoznák meg, Bubner analógiájában pedig a topika helyei a nyelvben gyökerező általános logikai struktúrákhoz vannak hasonlítva mint analógia, ellentét, hasonlóság stb. Ez annyiban tekinthető egy közös valóságnak, amennyiben *a nyelv komplex szabályrendszere adja egy világkép logikai konzisztenciáját*. Ahhoz azonban, hogy egyáltalán eljussunk a fent leírt topikus helyekre, ahonnan aztán kiindulhat az érvelés oda-vissza játéka, szükségünk van olyan „átütő érvekre”, amelyek képesek megszüntetni a problematikus dologra vonatkozó nézeteink rögzítettségét. A vita megértés modelljében itt jelenik meg tehát első ízben a kritika mint a vitába való belépés előfeltétele. A kritika célja tehát a vitában a vitázó felek előfeltevéseinek és prekoncepcióinak háttérbe szorítása annak érdekében, hogy biztosítsa a „közös valóság” felépítésének, vagyis a topikus helyek megtalálásának lehetőségfeltételét, miközben persze a dologra vonatkozó érdeklődés mindvégig fennmarad. Azokat, akik egy vitában képesek olyan átütő érveket alkalmazni, amelyek a vitában résztvevők nézeteink relativizálásához vezethetnek, nevezhetjük a vita provokátorainak. A platón dialógusok Szókratésza, a filozófusok ősmintája például ilyen provokátornak tekinthető, az utálatos bögöly, aki képes felébreszteni a lomha paripát. A vita provokátor típusa tehát eléri azt, hogy ne „ragaszkodjunk” a nézeteinkhez, követve az érvelését, a vitában résztvevőknek lehetőségük van alternatív nézőpontokat felvenni, ebben a folyamatban aztán szép lassan feloldódik az az előfeltevésünk, hogy a dologra vonatkozó nézetünk és maga a dolog egy és ugyanaz. Egy vitába belépni tehát csak úgy lesz lehetséges, ha a résztvevők felfedezik és tudatosítják magukban, hogy a szavak és a dolgok között mindig van differencia, ez teszi egyáltalán lehetővé a dologra vonatkozó különböző nézőpontokat, vagyis a vita lehetőségfeltételét maga ez a viszonykarakter fogja biztosítani. Nem az az érdekes tehát, hogy ki teszi fel a kérdést, hanem hogy mi teszi lehetővé azt. Az átütő érvelés sikere azonban, melyben tehát a vitában résztvevők nézőpontjait sikerül egyenrangúként felmutatni a résztvevők számára, mindig kontextusfüggő. A provokátornak figyelembe kell vennie a résztvevők kompetenciáját, képzsét, mércéit, igazolási rendszereit, hiteit, Ezen az általánosságai szinten tehát figyelembe kell vennem a vitában résztvevők személyét is mint a vitaszituáció előfeltételét.

---

<sup>15</sup> Rüdiger Bubner: *Dialektika mint topika*. 70.

Ezen a ponton azonban miután az összes résztvevő „felpróbálta” a dologra vonatkozó összes lehetséges nézetet, az oppozíciók ellenére, vagy talán sokkal inkább rajtuk keresztül bekövetkezik az, amit Bubner az ellentétek ellentmondásba való átcsapásának nevez. Az átcsapás a hegeli dialektikakoncepcióból kiindulva éppen a fentiekben leírt viszonykarakter tudatosításának tudatosítását jelenti, azaz a reflexió reflexióját. Míg az első reflexiós szint csak az előzetesen adott nézetekre vonatkozik, addig a második reflexiós szint már vonatkozik ezekre a nézetekre, önmagára és eddigi eredményére is. A viszony tehát önmagából kiindulva változik meg, a hátrahagyott szintet megszüntetve-megőrizve, ezek az átcsapások lesznek tehát a dialektikus folyamat motorjai. Bubner szerint a dialektikus tendencia ott válik önkényessé, hogy nem ad magyarázatot arra, hogy ezek az ellentétből ellentmondássá kiéleződött átcsapások miért éppen azokon a helyeken következnek be, ahol bekövetkeznek, és erre a dialektikus folyamat eszményének szem előtt tartása önmagában még nem adhat magyarázatot. A maga Hegel interpretációjában Adorno ezeket az átcsapásokat a megérthetetlenség karakterével ruházza fel. Adorno azt állítja, hogy a *Logika* megértésének nehézsége Hegel azon törekvéseiből adódik, hogy „egyfajta lebegő-függő karaktert biztosítson a filozófiának” (egy héralkeitoszi folyam értelmében), *ahol semmit sem lehet elszigetelten megérteni, mindent csak az egész összefüggésében lehet érteni, azzal a kínos kikötéssel, hogy az egész viszont csak az egyes pillanatokban él.*<sup>16</sup> Mivel azonban Adorno az átcsapásnak ezt a szerepét mint megérthetetlenséget, az irracionalitás pillanatait konstataulta, ezért úgy gondolta, hogy Hegel *Logikájában* a szó szigorú értelmében nem is beszélhetünk érvelésről.<sup>17</sup> Bubner a maga Hegel rekonstrukciójában azonban a dialektika dialógusra azaz életvilágbeli vitákra való visszavezetésével meggyőzően bizonyítja, hogy valós vitáink folyamata sokkal közelebb áll a dialektikus procedúrához, mint ahogy arra a tudományra fölesküdt statikus racionalitáskoncepciókból következtetni lehetne. Adorno ebben a bubneri perspektívában tehát csak azért mínósíthati Hegel *Logikáját* érthetetlennek, mivel a maga érvelésfogalma is áldozata a tudományos gondolkodás vélt kényszerének. Adorno kritikája, miszerint *Hegel szövegei a doktrinák nyelvén íródtak, miközben éppen ezt a nyelvet kritizálja*, ebből a bubneri perspektívából nézve saját magára is visszaszáll.

<sup>16</sup> Theodor W. Adorno: Skoteinos oder Wie zu lesen sei. In: Gretel Adorno, Rolf Tiedemann (Szerk.): *Gesammelte Schriften*, Frankfurt am Main, Shurkamp Verlag, 3. kiadás, 1990. 326-375., 328. Saját fordítás. A továbbiakban: Adorno: Skoteinos.

<sup>17</sup> „Hegel mélységesen bizalmatlan az érveléssel szemben és jogosan. Elsősorban mert a dialektikus tudja azt, amit később Simmel újrafelfedezett: hogy bármi, ami érveléssel bizonyított, az mindig megcáfolható. Ezért ábrándítja ki szükségszerűen Hegelt az érvek keresése.” In. Adorno: *Skoteinos...* 370. Saját fordítás.

Függetlenül attól azonban, hogy megérthetetlenségnek vagy átcsapásnak nevezzük, mind Adornót mind Bubnert a dialektikában benne rejlő anticipáló, sejtésszerű racionalitási várakozás érdekli. Mindkét szerzőnél ez egy Hegel esetében hiányként felmutatható nyelvi dimenziót kap.

„ A nyelvi egyetemesség momentumában, amely nélkül nem lenne nyelv, visszavonhatatlanul sérül a teljes tárgyilagos meghatározhatósága annak a jellegzetességnek amit meg akarunk határozni. A korrekció mindig is egy felismerhetetlen törekvés az érthetőségre. Ez az érthetőség ellentétes pólusú a tiszta nyelvi objektivitáshoz képest. A kifejezés igazsága csak a kettő közötti feszültségben rejlik.”<sup>18</sup> – írja Adorno.

Ez persze nem áll messze a Bubner által leírt dialógus szituációtól, mely során meg kell egyeznünk a racionalitás egy adott koncepciójában, de csak azért, hogy képesek legyünk átlépni rajta. A *Logika* ki nem mondott kérdése tehát mindkét szerző szerint arra vonatkozik, hogy mi az, amit nyelvünk bázisán egyáltalán el lehet gondolni.

Ha válaszolni akarunk a kiinduló kérdésünkre arra vonatkozóan, hogy van-e valamilyen univerzális haszna a filozófiai vitáknak, akkor adornói parafrázissal talán azt mondhatnánk, hogy ez a haszon *a filozófiai észszerűség felépítése az irracionalitás pillanatában, egy nyelvvel ellentétes nyelv létrehozása, melyet saját lehetetlenségének stigmája jellemez, amely csak annyiban látható, amennyiben láthatatlan*, új racionalitások létrehozása tehát a racionalitás vitákban létrejövő kritikáján keresztül. Talán mégiscsak Reinholdnak volt igaza, és a filozófia képes megváltoztatni az életet és, tehetnénk hozzá Bubnerrel, abból is kell kiindulnia. Amennyiben azonban az életből szeretnék kiindulni fel kéne tennünk a kérdést, hogy talán nem éppen azért vált-e a vita mint harc metaforája ennyire meghatározóvá mert szélsőségesen meritokratikus társadalmunkban, ahol minden győzelmünk egyéni győzelem és minden vereségünk és harcunk egyéni vereség és harc, olyannyira háttérbe szorult a szép malraux-i remény, hogy *a döntő fontosságú többé ne a különleges legyen, ami az egyes emberben él, és hogy az egyén ne azt védje, ami őt a többi embertől elválasztja, hanem azt, ami lehetségessé teszi, hogy közösségben találkozzék velük.*<sup>19</sup>

---

<sup>18</sup> Adorno: *Skoteinos...* 340. Saját fordítás.

<sup>19</sup> Részlet André Malraux 1934-ben tartott beszédéből, melyet Sinkó Ervin idéz fel *A regény regénye* című könyvében.